

**INGLIZ MIKROMATNLARIDA DEYKSIS HODISASINING
LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI**

Haydarova Surayyo Ma'murjon qizi

*Samarqand viloyati Nurobod tumani 53-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ingliz tili o'qituvchisi*

***Annotatsiya:** Mazkur tezisda ingliz mikromatnlarida deyksis hodisasining lingvopragmatik mohiyati tahlil qilinadi. Deyksis vositalari tilning kommunikativ funksiyasini aniqlovchi, kontekst bilan bog'liq ko'rsatkichlar sifatida qaraladi. Tadqiqotda shaxsiy, joy, vaqt, matn va ijtimoiy deyksis turlarining mikromatn darajasida ishlatilish xususiyatlari, ularning nutq aktlaridagi pragmatik yuklamasi hamda muloqot samaradorligiga ta'siri tahlil etiladi. Tadqiqot zamonaviy lingvopragmatika, diskurs tahlili va mikromatnshunoslik asosida olib borilgan.*

***Kalit so'zlar:** deyksis, lingvopragmatika, mikromatn, kontekst, shaxsiy deyksis, joy deyksisi, vaqt deyksisi, matn deyksisi, diskurs.*

Kirish

Tilning kommunikativ vazifasi inson tafakkuri va ijtimoiy tajribasini ifodalashda kontekstual bog'lanishlar orqali namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan deyksis — til birliklarining kontekst bilan bevosita aloqadorligini ifodalovchi hodisadir. Ingliz tilida deyksislar shaxs, joy, vaqt, nutq va ijtimoiy munosabatlarni aniqlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mikromatnlar esa hajman kichik, ammo semantik jihatdan to'liq bo'lgan nutq birliklari sifatida deytik elementlarning eng faol qo'llaniladigan maydonidir. Shu bois ingliz mikromatnlarida deyksisning lingvopragmatik tabiati o'rganish, matnni idrok etish va muloqot jarayonini tushunish nuqtayi nazaridan muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili

Deyksis hodisasi haqida ilk nazariy qarashlar K. Bühler (1934) tomonidan

ilgari surilgan bo‘lib, u “deiktisches Feld” tushunchasini kiritgan. J. Lyons (1977) va S. Levinson (1983) esa deyksisni pragmatika doirasida tahlil qilib, uni tilning kontekstga bog‘liq bo‘lgan aspekti sifatida talqin qilganlar.

G. Yule (1996) deyksisni nutq holatini anglatadigan “anchoring device” sifatida tasvirlab, uni kommunikatsiya markaziga qo‘ygan. Zamonaviy ingliz tilshunosligida Fillmore (1997), Leech (2014), Cruse (2011) kabi olimlar deyksisning semantik va pragmatik chegaralarini aniqlashgan.

O‘zbek tilshunosligida esa A. Nurmonov, D. Yo‘ldoshev, M. Quronovlarning ishlari orqali pragmatik hodisalar, jumladan deyksisning matnshunoslikdagi o‘rni yoritilgan. Shunga qaramay, ingliz mikromatnlarida deyksis vositalarining lingvopragmatik tahlili hali yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Metodlar bo‘limi

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Deskriptiv tahlil – deyksis birliklarini aniqlash va ularning kontekstual funksiyasini tavsiflash;

Komponent tahlil – deyksis turlarining semantik tarkibini ajratish;

Diskursiv tahlil – deyksisning kommunikativ maqsad va nutq aktlari bilan aloqasini aniqlash;

Korpus tahlili – ingliz mikromatnlaridan (yangilik sarlavhalari, ijtimoiy tarmoq xabarlari, reklama matnlari, SMS, e-mail) 500 dan ortiq namuna asosida empirik tahlil.

Natijalar

Deiksis (ingliz tilida deixis) lingvistikada va pragmatikada muhim tushuncha bo‘lib, gapiruvchining kontekstga bog‘liq ravishda vaqt, joy yoki shaxsni ko‘rsatish orqali ifodalanadigan so‘zlar yoki iboralarni anglatadi. Bu hodisa tilning kontekstga bog‘liqligini ko‘rsatadi va pragmatikada gapning ma‘nosini tushunish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Ingliz mikromatnlarida (masalan, Xavfsizlik belgilari, buyruqlar, SMS, ijtimoiy tarmoq postlari yoki qisqa e‘lonlar kabi qisqa matnlar) deiksisning lingvopragmatik xususiyatlari ayniqsa muhim, chunki bu matnlar cheklangan joyda kontekstni tez va samarali yetkazishni talab qiladi.

Mikromatnlarning qisqaligi deiksisni yanada kontekstga bog'lab, tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

Deiksisning asosiy turlari quyidagilar: shaxsiy deiksis (person deixis), joy deiksis (spatial deixis), vaqt deiksis (temporal deixis), nutq deiksis (discourse deixis) va ijtimoiy deiksis (social deixis). Ushbu maqolada ingliz mikromatnlaridagi deiksisning lingvopragmatik xususiyatlarini ko'rib chiqamiz, ularning kontekstga bog'liqligi va amaliy misollar orqali tahlil qilamiz.

Deiksisning lingvopragmatik asoslari

Lingvopragmatikada deiksis gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlar, kontekst va maqsadni hisobga olgan holda tahlil qilinadi. Deiksis so'zlarning ma'nosi kontekstga bog'liq bo'lib, ularning talqini gapiruvchining vaqti, joyi va ishtirokchilariga qarab o'zgaradi. Masalan, ingliz tilida deiktik ifodalar shaxs olmoshlari (I, you), ko'rsatkich olmoshlari (this, that), zarflar (here, now) va fe'l zamonlari orqali ifodalanadi.

Mikromatnlarning xususiyati shundaki, ular qisqa bo'lgani uchun deiksis ko'pincha oldindan belgilangan kontekstga tayanadi, bu esa pragmatik samaradorlikni oshiradi. Agar kontekst yo'q bo'lsa, deiksis tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Pragmatik jihatdan, deiksis nutq aktlarini (masalan, buyruq berish yoki ko'rsatma berish) samarali qiladi.

Ingliz mikromatnlaridagi deiksis turlari va xususiyatlari

Ingliz mikromatnlarida deiksisning xususiyatlari quyidagi turlarga bo'linadi. Har bir tur uchun misollar keltiramiz:

Shaxsiy deiksis (Person Deixis): Bu tur gapiruvchi (I, we), tinglovchi (you) yoki uchinchi shaxsni (he, she, they) ko'rsatadi. Mikromatnlarida bu deiksis tez aloqa uchun ishlatiladi, chunki qisqa matnda shaxsni aniqlash muhim.

Pragmatik xususiyat: Kontekstga bog'liq bo'lib, gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni belgilaydi. Masalan, buyruq matnlarida "you" universal bo'lib, hamma uchun umumiy murojaat sifatida ishlatiladi.

Misol: "Pull the lever now!" (Mikromatn: mashina ko'rsatmasi). Bu yerda "you" tinglovchini ko'rsatadi, kontekstda operatorni nazarda tutadi.

Joy deixis (Spatial Deixis): Joyni ko'rsatuvchi so'zlar (here, there, this, that). Mikromatnlarida bu ko'pincha yaqinlikni (proximal: this/here) yoki uzoqlikni (distal: that/there) ifodalaydi.

Pragmatik xususiyat: Tinglovchining joylashuviga bog'liq, bu esa harakatga undaydi. Ingliz tilida uch xil masofa farqi bo'lishi mumkin (proximal, medial, distal), lekin mikromatnlarida soddalashtirilgan.

Misol: "Exit here." (Mikromatn: chiqish belgisi). "Here" gapiruvchi (belgi) yaqinidagi joyni ko'rsatadi, pragmatik jihatdan xavfsizlikni ta'minlaydi.

Vaqt deixis (Temporal Deixis): Vaqtni ko'rsatuvchi ifodalar (now, then, yesterday, tomorrow). Mikromatnlarida bu hozirgi vaqtni ta'kidlaydi.

Pragmatik xususiyat: Nutq vaqti bilan bog'liq bo'lib, shoshilinchlikni yaratadi. Kontekst yo'q bo'lsa, ma'no o'zgarishi mumkin.

Misol: "Sale ends now!" (Mikromatn: reklama). "Now" hozirgi vaqtni ko'rsatib, sotib olishga undaydi.

Nutq deixis (Discourse Deixis): Matn ichidagi qismlarni ko'rsatish (this, that, above, below). Mikromatnlarida bu qisqa bo'lgani uchun kamroq, lekin bog'lovchi rol o'ynaydi.

Pragmatik xususiyat: Matn ichidagi bog'lanishni ta'minlaydi, tushunishni osonlashtiradi. Masalan, qisqa matnda "this" oldingi qismni ishora qiladi.

Misol: "Read this carefully." (Mikromatn: ko'rsatma). "This" matnni o'zini ko'rsatadi.

Ijtimoiy deixis (Social Deixis): Ijtimoiy munosabatlar (sir, madam, your honor). Mikromatnlarida rasmiy yoki norasmiy kontekstda ishlatiladi.

Pragmatik xususiyat: Ijtimoiy masofani belgilaydi, hurmat yoki yaqinlikni ifodalaydi.

Misol: "Ladies and Gentlemen, board now." (Mikromatn: aeroport e'lon). "Ladies and Gentlemen" ijtimoiy murojaatni ko'rsatadi.

Mikromatnlarning o'ziga xos xususiyatlari

Qisqalik va kontekstga bog'liqlik: Mikromatnlar (masalan, 140 belgi chegarali X postlari) deixisni soddalashtiradi, chunki ortiqcha tushuntirishga joy

yo'q. Bu pragmatik jihatdan samarali, lekin kontekstni talab qiladi – masalan, ijtimoiy tarmoqlarda "this" rasm yoki havolani ko'rsatishi mumkin.

Ko'p ma'nolilik va tushunmovchilik xavfi: Deiksis kontekstsiz noaniq bo'lishi mumkin. Masalan, "Come here" SMS da joyni aniqlash uchun qo'shimcha ma'lumot talab qiladi.

Pragmatik funktsiyalar: Deiksis mikromatnlarida ko'rsatma berish, e'tiborni jalb qilish va harakatga undash uchun ishlatiladi. Bu nutq aktlarini (imperativlar) kuchaytiradi.

Taqqoslash: Ingliz tilida deiksis boshqa tillarga nisbatan soddaroq (masalan, ispan tilidagi uch xil "that" farqi yo'q), lekin mikromatnlarida universal (you) shakllar ustunlik qiladi.

Ingliz mikromatnlarida deiksis hodisasi lingvopragmatik jihatdan kontekstga chuqur bog'liq bo'lib, qisqa matnlarning samaradorligini ta'minlaydi. Uning xususiyatlari – shaxsiy, joy, vaqt va boshqa turlari orqali – aloqa jarayonini boyitadi, lekin to'g'ri talqin uchun kontekst zarur. Tadqiqotlarda (masalan, Fillmore va Levinson ishlarida) ta'kidlanganidek, deiksis pragmatikaning asosiy elementi bo'lib, mikromatnlar kabi zamonaviy shakllarda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelajakdagi o'rganishlar ijtimoiy tarmoq matnlariga e'tibor qaratishi mumkin.

Munozara bo'limi

Deyksis vositalari nutqning interaktivlik darajasini oshiradi va muloqotning pragmatik markazini belgilaydi. Mikromatn darajasida ularning ishlatilishi, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda, pragmatik tejamkorlik va ifoda ixchamligining natijasidir.

Shuningdek, deyksis pragmatik nuqtayi nazardan nutq aktining adresant-adresat munosabatini ko'rsatadi. Ingliz mikromatnlarida "we" zamirasi ko'pincha ijobiy solidaritetni, "you" esa murojaatni kuchaytiradi.

Mikromatnlarning xususiyati shundaki, ularning ma'nosi deiktik markaz (speaker, time, place) orqali qayta tiklanadi. Shu sababli, deyksis vositalari bu darajada kommunikativ soddalikni, lekin semantik murakkablikni yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz mikromatnlarida deyxsis vositalari lingvopragmatik markaz sifatida xizmat qilishini ko'rsatdi. Ular:

kontekstni tiklash;

nutq aktini aniqlash;

muloqotning ijtimoiy va emotsional aspektlarini belgilash funksiyalarini bajaradi.

Kelgusida ingliz mikromatnlarini avtomatik diskurs tahlili tizimlari, chatbotlar, va AI lingvistik modellarida qo'llash uchun deyxsis birliklarini annotatsiyalash va semantik modellash zarur.

Shuningdek, o'zbek va ingliz mikromatnlarining deyxsis tizimini qiyosiy o'rganish, til pragmatikasi rivojida muhim bosqich bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Cruse, D. A. (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
2. Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
3. Levinson, S. C., & Wilkins, D. (2006). *Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Aikhenvald, A. Y., & Dixon, R. M. W. (Eds.). (2017). *The Cambridge Handbook of Linguistic Typology*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Marmaridou, S. S. A. (2000). *Pragmatic Meaning and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
6. Recanati, F. (2004). *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Ariel, M. (2008). *Pragmatics and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Cornish, F. (2019). "Deixis, Reference, and Discourse Cohesion in English." *Journal of Pragmatics*, 145, 24–39.

9. Cap, P. (2021). *Analyzing Discourse: Pragmatics, Deixis and Ideology*. London: Routledge.
10. Fetzer, A., & Fischer, K. (2007). *Lexical Markers of Common Ground*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.